

Berzsenyi Dániel Poetikájának forrásairól és kapcsolatairól.

(Adalékok.)

Berzsenyi élete egyik legfőbb művének tartotta a *Poetai Harmonistikát*. Az újabb adatok szerint mintegy tíz évig dolgozott rajta. Minthogy műve aránylag kevés figyelemben részesült egészen az újabb időkig, ezért forrásaival és kapcsolataival is keveset foglalkoztak. Az alábbiakban — a hagyaték alapján — néhány adalékkal akarunk e tárgy fejtegetéséhez hozzájárulni.

Berzsenyi részben magyar, részben pedig külföldi műveket olvasott Poetikája megírásához. Hagyatékában több magyar poetikai mű volt található. Az egyik Kőszegi Rajnis József *Kalauza*. (1781) Erről maga a költő is mondja, hogy forgatta. Ez a mű elsősorban a klasszikus mérték dicsőítésével hathatott a költőre. Rajnis a magyar közbeszédben és közmondásokban 67-féle antik versidomot és verssort vélt felfedezni. Erősítette Rajnis költőnk dunántúli öntudatát is. A *Kalauzhoz* illesztett párbeszédés elmélkedésben (a *Hírközlő* és a *Poeta* között) fejti ki Rajnis azt a véleményét, hogy a dunántúli nyelv kiszorult a könyvekből, pedig ezt nem érdemli meg. Olvasta Berzsenyi Rájnis *Pédáit* is, amit az alábbi összehasonlítás igazol:

Rajnis: (Az őszről) lankadt virágok szomorú telelésre dőlnek...

Berzsenyi: S minden bús telelésre dőlt...

De Rájnis munkájának száraz, iskolás jellege távol áll Berzsenyi bölcséleti megoldásra hajló szellemétől.

1793-ból származik Berzsenyi könyvtárának egy másik poetikája: *Mi a Poezis? és ki az igaz poeta? Egy rövid elmélkedés. Megtoldra Horatiusnak Pizóhoz és ennek fiaihoz írt levelével*. Nagy olvasottságról tanúskodik *Versesghynek* ez a könyve, amely különben ellensége a rímeknek; magasztalja a klasszicizmust és ideális fogalmat ad a költő hivatásáról. A költői ideál kiformálásában talán segítségére lehetett Berzsenyinek. A szerző szerint nem poéta: aki nem tudja, mikor kell ragyogó és költeményes beszéddel élni, aki-ben *nincs erő*, aki metrummal nem él, aki mesterkelten rímel, aki erkölcs-te-lenségeket ad elő, aki előítéleteket és tévelygést tanít. A szerző könyve azon-ban tele van túlzó elfogultsággal, erőszakolt eredetiséggel; mind olyan tulaj-donságok, amelyeket Berzsenyi józan ítélőképessége elutasított magától.

Ennél jóval nagyobb hatással lehetett rá Virág Benedek poetikája, amely *Horatius Poetikája Virág Benedek által Pesten, Trattner Mátyás betűivel* c. mű bevezetésében található. Virág a vers kellekeit 10 elembe látja: a válto-zásban, a megismerésben, a melléktárgyban, az eszközben, az erkölcsökben, a beszédekben, az elbeszélésben, a poétai festésekben, az erkölcsi mondásokban és kifejezésekben. E rendszertelen egyvelegből megragadhatta költőnk figyel-mét az erkölcsi mondások kultusza.

Ennél sokkal kevesebb értékű Aranka György poetikai elmélkedése. *Elme Játékja, Aranka György Nagy-Váradonn, 1806-dik Esztendőben* c. könyv előszavában. Ez azért érdekes, mert a dilettantizmus poetikáját adja benne az író. Már célja is dilettáns. A „Magyar Elmesség virágjainak gyarapítása az Elme mezejénné”. Szükségesnek tartja, hogy „az Ifjak a versszerzésben gyakoroltassanak”. A vers hasznos több okból. Először is gondolatokat ad s azoknak szép kifejezését segíti elő. Azután munkához szokik vele az ifjú. „Kicsiny, de Munka a költészet. A tisztességes foglalatosság mindenkor nyereség. Mint minden tisztességes, szép, jó dolog, ez is bajjal jár, minél szebb és mesterségesebb a vers, annál nagyobb.” A szóknak „munkával, erőlködéssel” egymás mellé rendelése nemzeti szempontból is fontos: „mint az Anyanyelv pallérozása és szép elmék képzése”. Ilyen szép elméket, lelkes irodalmi dilettánsokat akar képezni Aranka tanításaival és példáival. Ez az író is a klasszikus formákat, de különösen a hexametert dicséri: „A’ mely szép Elme az Hexameterrel és Distikhonnal magát és nevét, kivált a jövő nyom előtt esmeretessé akarja tenni: írjon Kadentziás Hexametereket és Distikhonokat: eléri célját.” Mennyivel alatta van ez is Berzsenyi művének!

A negyedik Poetika, amelyet a könyvtárból szemügyre veszünk, Papp Ignác 1828-ban megjelent munkája. *Magyar Poetika, Alapul a verselni kívánók kedréért szerzette Papp Ignác, a Veszprémi Fő Nemzeti Oskola reudes Tanítója, Veszprémben 1828.* Ez voltaképpen tankönyv. A verslábak tárgyalása után rátér az író arra, hogy milyen képzettségének kell a költőnek lennie. Hat követelményt állít fel. Legyen a költőnek gondolata. A gondolatról megfelelő ismeretei. A gondolat legyen tanító vagy gyönyörködtető, mulattató. Adjon a költő megfelelő formát a gondolatnak. Elmés mondásokkal éljen. Klasszikus költőket olvasson. Példái között idézi Berzsenyi verseit is, másod-, sőt harmadrendű költőkkel együtt.

Ezekből a könyvekből sem rendszerességet, sem magasabb szempontot nem tanulhatott a költő. Műve messze fölöttük áll: ez a történeti jelentősége. Másutt kell keresnünk Poetikája kapcsolatait: a külföldi írók műveiben.

Külföldi olvassmányai közül legnagyobb hatással Schiller esztétikai művei voltak rá. Ránk maradt Schiller-példánya is, amelyben sűrűen meg vannak jelölve költőnk kedvenc helyei. Am helytelen úton járunk, ha Berzsenyit Schiller utánzójának gondoljuk. Ma már ismerjük azokat a személyes elemeket, amelyekből Schiller poetikája és esztétikája kialakult. (Cassirer: *Freiheit und Form.*) Berzsenyi poetikája is személyes természetű, s életének nagy élményeivel van összefüggésben. Talán legközelebb akkor járunk hozzá, ha Keszthely elmúlt ünnepinek elméletbe foglalását látjuk benne: Helikoni ka’auz, a görögnek álmódott magyarság képe, amely korlátai és lehetőségei között úgy éljen, mint magyar, úgy álmódjék, mint görög, és úgy akarjon, mint római. A Kölcsey-vita visszajáró emlékét is halljuk a sorok között, egyes kitérőreken s a modern, németes és szonettes költészettől való teljes elfordulásban. Kazinczy, az elveszett barát helyett egy képzeletbeli ideált, a Széplelket, egy „testetlen Kazinczyt” alkot magának a költő. Megszólal a műben a lelkes magyar és követhetjük a vallásos érzelmű költőnek a Teremtőhöz emelt tekintetét is. A két költő alapiránya ugyanaz: mint Schiller a német kultúrát, úgy akarta Berzsenyi a magyar lelkiséget a görögséghez közelíteni és felemelni. A költészet alapfogalma is hasonlít a két költőnél, azzal a különb-

séggel, hogy Schiller elismeri a szentimentális költészet jogosultságát, míg Berzsenyi a költészet ideális fogalmát teljesen azonosítja azzal, amit Schiller naív költészetnek nevez: „Die schöne Zusammenstimmung zwischen Empfinden und Denken. Die Schönheit als Zusammenstimmung zwischen dem Geist und den Sinnen.“ (214—228.) Mint látjuk, e mögött a *harmónia* fogalma rojlik, amely Berzsenyi Poetikájának alapja, csakhogy költőnk egyoldalúban gondolja tovább ezt a fogalmat. A másik fogalom, amely összeköti a két költő gondolkozását: a *széplélek* fogalma. Mindketten külön fejezetet szentelnek neki. Mindketten megegyeznek abban, hogy a széplélek a legharmoniasabb lény: harmonizál benne a testi és lelki világ, az érzés és a gondolat, az akarat és a hajlam. De Schiller inkább a női nemhez köti a széplélek fogalmát, míg Berzsenyinél ez a megkötöttség nincs meg. Mindkettőjüknél a *görög emberben* található meg a legnagyobb harmónia és a legtökéletesebb lelki szépség, de Berzsenyi ebben nem a természet, hanem a tökéletes kultúra megnyilvánulását látja, ami lényeges különbség közte és Schiller között.

Költőnk szorgalmasan olvasta Home *Elemente der Kritik* c. művét is. Az ő poetikája mélyén is, akárcsak a Home-ében, az ember áll, s a poetika szabályait ő is az emberi lélekre és az emberi természetre alapítja. Verset is ír Home kritikai elvéről: „Schriften und nicht Personen zu beurteilen ist das wahre Vorrecht de Kritik.“ Home-ben, a gyakorlati angolban él az élet és az irodalom kapcsolata. Szerinte az irodalom csak akkor szép, ha jó és hasznos is egyúttal. Ez is megerősítette Berzsenyi meggyőződését a szép és jó örök kapcsolatáról. Home-nál is az emberiség tanítója az irodalom. Nem hanyagolandó el az a tény, hogy Berzsenyi poetikája az első alakban a szimpátia és antipátia fogalmából indul ki, ami Home egyik alapmeggyőződése. A hamis fenségnek, a dagálnak a vizsgálatáról szól. A Home-idézeteket egészen leírja magának Berzsenyi. A tárgy és forma kapcsolatáról való meggyőződésük is egyforma. Erről a költő maga írja kiadatlan jegyzeteiben: „Home éppen úgy ítél az expressiókrul, mint én az Antirecenzióban és szint' úgy hasonlítja mint én a ruhát az emberhez.“ Home egyik példája: Homér „ördítő ajtaja“ előfordul Berzsenyi Poetikájában is.

Jean Paultól is csak azt vette át költőnk, ami egyéniségének megfelelt. Mindenesetre már költőnk stílusára is hatással lehetett a *Vorschule der Asthetik* rapszodikus nyelve és ragyogó képsorozata. Filozófiájának alapja Jean Paul következő mondása: „Das Schöne mischt sich . . . aus der harmonischen Mitte aller Kräfte und Lagen.“ (94.) A lelki szépség alapját Jean Paul is a szeretetre vezeti vissza: „Diese höhere Liebe war, das mit seinem Feuer-eifer den schönen Körper in eine schöne Seele zerschmelzt.“ (117.) A józan-ság dicsérete is rokon Jean Paul felfogásával. A görögségnek az a rajongó látomása, amely Jean Paul legszebb lapjait ihlette, nem tévesztette el hatását Berzsenyi görögrajongására sem. De itt Plutarchos hatását is kell látnunk. (L. *Berzsenyi és Plutarchos* c. tanulmányunkat. S. a.) De Berzsenyi nem a naív gyermeket látja a görögben, mint Jean Paul, hanem a tökéletes embert. Azonban a görög élet nála is ragyogó ünnepek sorozata.

Meg kell még említenünk *Luden* hatását is költőnkre. Egész oldalakat ír ki *Luden* Poetikájából. Tőle vette a görögség és a kereszténység viszonyának meghatározását s a szeretet dicsőítését. A költészet osztályainak felsorolása is tetszett neki *Ludennél*. Ehhez jegyzi meg egy ismeretlen jegyzetében: „Az

én Regémbe az hiba, hogy egy-egy Része dráma formában van öntve, holott a vége nem egyéb, mint kis Eposz. Az asklepiadesi forma a legnyugottabb a Lyrai formák között.“ Azonban Berzsényi nem a szubjektív és objektív költészet szétválasztásában, hanem a kettő egyesítésében látta a szépség és a költészet diadalát.

E néhány szerény adalékkal óhajtottunk hozzájárulni Berzsényi Poetikájának megvilágításához. Szelleme annál inkább nyer előkelőségben és nagyságban, minél jobban látjuk mélyebb kapcsolatait. De bármerré is vezetnek szellemiségének szálai, mindig a magyarsághoz jutunk el, amely érdeklődésnek és szeretetének legmélyebb tárgya volt.

Dr. Merényi Oszkár.

A celli búcsú legendája.

Endrődi Sándor *Celli búcsúja* a XIX. század magyar legendaköltészetének egyik legmegragadóbb alkotása. *Hegedüs Sándor* benső meggyőződéssel hirdeti Endrődiről: szívünkbe utat talált költeményei erejével (*Endrődi Sándor emlékezete*, Kisfaludy-Társaság Évkönyvei, 1922, 39. l.). *A celli búcsú* szegény asszonya szívének története is szívünkhöz szól. Jelentős mozzanat *A celli búcsú* eredetének vizsgálatában, hogy a nyomvonalon Arany János bámulatosan gazdag szellemi köréig jutunk el, vagy mint *Kozma Andor* mondta Aranyról Riedl Frigyes ravatalánál, „a magyar Szépnek fényességeiben és sejtelmekben legdúsabb világrészébe“ (Kisf. T. Évl. 1922, 193. l.). *A celli búcsú tárgyának időben és értékben első értékelője Arany János volt.*

Szegény, erőtlén asszony lépeget mélységes erdő sűrűjén át. Mikor éjre vált az est, rablók tanyájára ér. Vezérük azt kérdezi a rémületében halálra válttól, milyen kincseket visz a celli Máriának:

— Oh, nem viszek én semmit néki,
Csak tiszta szívemet!

Hiába motozzák, mitsém találnak nála. Kitépik és kötényébe dobják szívét, vigye hát. Megindul csendesen. Amikor az Úr házába ér, összerogy szegény. De Mária szobra lelép az oltárról, s a nép ámulatára szívét visszailleszti.

Legott megmutatkozik, hogy *A celli búcsúnak* már maga a *tárgya* is annyira a legendák lelkétől lelkezett, hogy önmagában is lelki gyönyörűséget nyújt: a szó igaz értelmében *viszi* felajánlott szívét a szegény asszony, és abból a csodából, hogy visszakapja attól, akinek szánta, borút váltó szivárvány ragvog felénk. Endrődi méltatóinak figyelme elől kisíklott ez a mozzanat; hogy a kiemelt legendaindíték mennyire értékes, nyilvánvaló. De van benne pointe-szerű íz is. Ez a jelenség terelte a figyelmet *Heine* felé.

Tagadhatatlan, hogy a Heine-fordító Endrődire erős hatása volt a nagy német lírikusnak. *Loósz István* is rávilágít erre az ihletésre *Endrődi Sándor*-ban (*Irodalomtörténet*, 1919, 218—220. l.), elevenen méltatja *Badics Ferenc* Endrődi Heine-fordításait *Endrődi Sándor emlékezetében* (Akadémiai Emlékbeszéd, XVIII. k. 3. sz. 22. l.). Találón mondja *Hegedüs Sándor*, hogy „a nagy szív embere“ nemcsak költészete erejét adta Heinének, hanem mélyen érző szívét is (id. m. 39. l.). *Szabó Richárd* gondos *Endrődi Sándora* sem

feledkezik meg róla (Irodalomt. Füz., 6., 6—8. l., 1926-ban). Széles alapon fürkészte Nagy Anna a német költő hatását (*Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára*, 1919). Nagy Anna szilárd biztossággal vallja, hogy *A celli búcsún* „mindjárt az első tekintetre“ látszik, hogy Heine *Kevlári búcsúja* volt a mintája (89. l.). A feltevés tetszetős: a Heine-fordító és a Heine igézetétől elbűvölt Endrődi honnét meríthetett volna ihletet, ha nem Heine világ-hírű remekéből?

A kevlári búcsúban a meghalt kedvesét sirató kölni Vilmos anyja készítette viaszszívet visz Máriának, hogy általa a maga szívének sebére nyerjen gyógyulást. Mária szíven érinti, s az ifjú kileheli lelkét. Anyja ájtatosan énekl: „Gelobt seist du, Marie“. Egy közös mozzanat bizonyos: a kettősen szereplő szív indítékának csaknem epigrammás szembeállítás és az ellentét égi megoldása közös a két legendában. Nemcsak Nagy Anna meggyőződése *A kevlári búcsú* erős hatása, így él ez a köztudatban is. Hamarosan kiderül, hogy mégsem Heine sugalmazta Endrődöt.

Arany János *Koszorújának* utolsó számában (1865. június 25, 26. szám, 618. old. I. hasáb) Csurgó vidékéről *Baksay Sándor Legenda* címen egy néplegendát közöl. Önmagában is élénk figyelmet érdemel, mert a magyar folklóre néplegendákban nem a leggazdagabb.

Egy szegény asszony feltette magában, hogy búcsúra megy a *bisztricea Máriához*. Erdőbe jut, zsványok állják útját, Vallatják, hova megy. Az asszony megmondja. Kikutatták a „cókók“-ját, nem találtak nála semmit. Majd „a haramiakapitány“ azt kérdezi tőle, mit visz Máriának, ha egy krajcárja sincs. „Szívemet viszem ajándécul a bisztricei Szűz Máriának.“ — „No, ha a szívedet akarod vinni, mi segítünk a jó szándékodban.“ Arra a haramiakapitány felhasítja az asszony mellét, szívet kiszakítja, kötényébe veti: „Ne! így vidd el a szívedet a bisztricei Szűz Máriának.“ Szívet valóban kötényében vitte el a szegény asszony. Mikor a templomba ért, Mária elé tette. „Amíg egy üdvözlöt elmondott, a boldogságos szűz meggyógyította, hogy még csak forradás se látszott a mellén.“

Világossá vált, hogy Endrődi Sándor *A celli búcsú* tárgyát a Csurgó vidékéről való néplegendából merítette.

Arany János úgy érezte, hogy a magyar népköltészet egyik remekét adja ki. Ezt bizonyítja a *Koszorúnak* ugyanabban a számában közzétett búcsúzó cikke is. *A kegyes olvasóhoz* intézett soraiban, miután visszapillantott munkatársai dolgozataira, ezt írja: „A hazai népköltészet ismertetéséhez, alkalmilag, szintén örömet járul a *Koszorú*. Most, midőn az *elbeszélő népi költészetünk drága gyöngyszemei* egymás után kerülnek elő a feledésből, ily szolgálat méltánylást érdemel“ (603. l.).¹ Ebben a nyilatkozatban ez is benne rejlik: Lapozz, kegyes olvasó és még ebben az utolsó számban is találsz ilyen drága gyöngyszemet, a szegény asszony szívének legendáját.

¹ A *Koszorú* 1865-iki évf.-ban közli Kriza János *Kerekes Izsák* c. ó-széky balladát, Szabó Sámuel Szilágyiról és Hajmásiról szóló *Két magyar úrfiakat*, Szabolcsból a *Bereg Náni* c. népballadát. A bisztricei legenda szomszédságában a *Pegyes* rovatban röviden beszámol egy érdekes angol népköltési gyűjteményről, Hunt Róbertnek *Popular Romances of the West of England*-jéről (619. l.) s több fejezetet közöl Greguss Ágostnak *A balladáról* írott könyvéből: a népballadára vonatkozókat.

Arany László és Gyulai Pál újból közzéteszik a Kisfaludy-Társaság *Magyar Népköltési gyűjteményében* *A szegény asszony szive* címűn (I. k. 488–489. l., 1872-ben). *Arany László* „szép legendá”-nak tartja és arra hivatkozik, hogy először a *Koszorúban* jelent meg, de ő ki akarta menteni a feledésből: „Egész felfogása a népköltészet legrikább termékei közé tartozik s távol rokonság gyanánt legfeljebb Szent Erzsébet ismeretes legendáját említhetjük meg.” (Id. kiadvány, I. k. 605. l.).

Az a három jelentős mozzanat, hogy Baksay Sándor jegyezte fel, hogy Arany János adja ki, mint a magyar népköltés egyik ékkövét, hogy fia, László — bizonyára atyja sugalmára is — népköltésünk gyöngyszeméül értékeli, mondom, o három súlyosan latba eső tekintély *argumentum auctoritatis*ának világító creje, de a magunk szerény esztétikai álláspontja is bátorít kimondanunk, hogy Endrődi Sándor *Celli búcsúja* már naivabb népi anyagában is valóságos kis remek.

Az a kérdés támad clénk: Arany János *Koszorújából* vagy a *Népköltési Gyűjteményből* merített-e Endrődi? *Költeményeinek* (1879–1885) 1885-ben megjelent kötetében van *a celli búcsú* (200–202 l.). Gyűjteménye meggyőzően igazolja, milyen eleven erővel érdeklődött ebben az időben a költő a néphagyomány iránt. Az ördög csúfos felsülésének mesteri feldolgozása *Az ördög és a gazda* (ő maga „népmondá”-nak jelzi, 207–209. l.). A balladákép valóságos remeklése a „horvát monda után” írott *Váradí bán* dáváj derüt sugárzó felfogásában, nyelvében s verselésében is (216–7. l.). *A lengyelországi harangok*-ról megjegyzi, hogy ez a lengyel legenda Bem dicső magyarországi hadjárata után keletkezett, s hogy ezt Michelet *Lengyel- és Oroszországában* olvasta (179. l.). *A celli búcsúhoz* nem fűz ilyen jegyzetet. De útbaigazit alcíme: *Legenda*, Arany *Koszorúja* pedig a *Legenda* címet adta neki.²

Endrődi nemcsak a mesemenet lényeges részleteiben követi nyomon a néplegendát, hanem a színező mozzanatokban is. A *Legendában* ezt olvassuk: „... amint a határba ért, a harangok maguktól megkondultak, az egész város kiment eleibe, a papok is zászlókkal és bekísérték a szegény asszonyt a templomba.” Endrődi eddig is meghatott költői lélek ünnepi hangján, hívő művész finom gyengédségű rajzával festette a szegény asszony szomorú történetét, ezúttal a néplegenda a maga motívumának még melegebb hangú megmunkálására sugalmazza; a népköltészet nyers gyémántját úgy csiszolja, hogy a legendahangulat szeráfi varázsát sugározza felénk:

De hallga! mi zsihong a légben!
Hang, milliónyi hang!
Cellben magától megszólalnik,
Zeng-bong a sok harang.³

A híveket a templomból egy érzés hulláma sodorja a szívét hozó, vérző asszony elé:

² Ünnepi hangulatban írja *Arany haldlára c.* költeményében, hogy a „hulhatatlan halott” eltűnté úgy hat reá, mint mikor a felséges nap az óceánba merül (id. kötetében: 141. l.).

³ Egy másik legendájában, *A lengyelországi harangok*-ban is ilyen megható hangulatossággal, zenei erővel rajzolja a hurangbűgást:

A falvakból felzeng a messzehangzó
Üde, ébresztő, hajnali harangszó.

Könnyel fogadják, védve hozzák
Az Úr házába őt,
Hol végre összerogy szegényke
A drága szűz előtt.

Azt írja Szabó Richárd *A celli búcsú*ról, hogy egyszerűségével, belső hangulatával méltán emelkedik ki (id. m., 27. l.). *Pintér Jenő* dicséri áhítatos hangját (*Irodalomtörténete*, VII. b. 497. l.). Ez a mély áhitat és ünnepi komolyság jellemző egész költészetére. *Beöthy Zsolt* róla szóltakor kiemeli, mennyire jelentős Endrődi alkotásaiban „a költészet áhítatos felfogása“ (Jelentés az 1908. évi nagyjuttalomról és a Marczibányi-mellékjuttalomról, *Akadémiai Értesítő*, 1908, 204. l.). Ravatala mellett is (1920. nov. 20-án) meghatottan említette, hogy Endrődi légköre „a legnemesebb ideálok világa“ volt (*Kisf.-Társ. Évl.*, 53. k., 206. l.). Meggyőződhattünk lelkének erről az eszményi tartalmáról *A celli búcsú* taglalásakor is. Endrődi maga hirdette a költészetéről: „Nekem nem voltál játék, mindig szentnek tartottalak.“ Ez az eszményi és szent tárgy felé forduló lélek *A celli búcsú*ban az újabb magyar legendaköltészet egyik legremekebbjét teremtette meg. • *Elek Oszkár.*